

S'euskara, una limba particulare

JOSEBA INTXAUSTI
PAULO AGIRREBALTZATEGI

SA LIMBA DE SOS BASCOS, *s'euskara* o bascu, a su sòlitu at pesadu sa curiosidade prus manna in mesu de sos pòpulos propianos, sos biazadores istranzos e sos linguistas. Sos matessi bascos non sessan de si bantare de sos caràteres particulares de sa limba issoro.

S'istòria de sa limba e de su pòpulu chi l'at faeddada resurtan semper auidos e intritizidos a pare. Sas raighinas de ambos duos -limba e pòpulu- essin a campu in s'Istòria comente inseparàbiles. Su problema de s'orizine e de sa parentella possibile de *s'euskara* cun cale si siat àtera limba bia o morta, at postu semper a discuter a linguistas e istòricos.

S'istoriografia basca, che a sa de àteros pòpulos europeos, dae su sèculu 16 a su 19, at bogadu a campu sas ipotèsis prus curiosas, pigadas e torradas a proponner, cun pagos càmpos, dae un'autore a s'àteru. Amentamus a su Bachiller Zaldivia (1560), Esteban de Garibay (1571), su Licenciado Poza (1597), Echave (1607), Oihenart (1638) e Moret (1684) chi an difesu cun passione sa tesi bascu-iberista. B'aiat s'opinione chi su bascu fit sa limba antiga de sa penisula ibèrica. Tenian custa idea grandu pessonazos de sa cultura basca e europea: Larramendi (1728), Astarloa (1803) e W. Humboldt (1821). Fintzas H. Schuchardt (1908) fit de custu parrer.

JOSEBA INTXAUSTI / PAULO AGIRREBALTZATEGI
 S'euskara, una limba particulare

Ma, a pustis de aer interpretadu sas iscrituras ibèricas (1918-1922), sa teoria bascu-iberista comintzat a s'indebilitare: cunforma a custa teoria, difatis, fit istadu lòzicu chi su bascu aeret azuadu a bortare e cumprender sas iscrituras ibèricas detzifradas zai. Però custu no est capitadu. Lafon at presentadu in custa manera s'istadu de como de su bascu-iberismu: *si, in cale si siat casu, b'at relatzione* (intre bascu e limbas ibèricas), *de siguru no est una relatzione de filiatzione.*

Est istadu propiu custu professore de s'Universidade de Bordeaux chi at dadu su fundamentu prus mannu a un'ipòtesi chi aeret pòdidu cuntrastare su bascu-iberismu. Si tratat de sa tesi euskaru-caucàsica. Sa limba antiga de s'àrea bascu-acuitana, reduida oe a su territoriu bascu, diat deper benner, a parrer suo, dae unu sustratu orizinale comunu pro su bascu e sas limbas caucàsicas. Si esseret beru custu, si diat deper trattare de una parentella de limbas, chi si dian poder esser isparzidas pagu prus o mancu in su 2.500 a.C.

Custa ipòtesi de Lafon, chi at chèrfidu esser cuidadosa e proada scientificamente durante baranta annos de istùdios profundos, est galu cunsiderada cun difidèntzia, a su nesi si est a la presentare comente tesi segura e proada. A narrer su beru, L. Mitxelena -su chi oe connoschet de prus s'euskara e chi est catedràticu de indoeuropèu- iscriviati in su 1963: *sos enigmas de sa preistòria de su bascu e de sas limbas caucàsicas, chi non sun nen pagos nen de paga entidade, no an retzidu perunu crarimentu dae sos istùdios cumparativos fatos fintzas a como.*

Duncas, sas raighinas linguisticas de su bascu sighin a esser unu misteri: cun sos datos disponibles como non faghet a istabilire peruna parentella de su bascu cun àteras limbas o familia de limbas connotas. In custu sensu, su bascu figurat comente una limba "isula" in su cuntestu indoeuropèu de s'Europa Otzidentale, mancaru custu non escludat, est craru, sas influèntzias sufridas in tantos sèculos, dae limbas de raighina diferente (tzelta, latina, araba o romànica).

Pro su caràtere suo de limba primitiva europèa, comente at nadu fintzas Tovar, su bascu esistiat zai in antis de s'imbasione indoeuropea de s'Otzidente. Però, a su contrariu de su chi si diat poder pensare, s'euskara ocupàat unu tretu meda prus mannu de su chi est oe su Paisu Bascu o Euskal Herria.

Sas terras primitivas de s'euskara fortzis arribàan fintzas a sa Garonna e s'ighian, zumpende sos Pirineos, fintzas a sa Catalunja pirenaica, a cur-

JOSEBA INTXAUSTI / PAULO AGIRREBALTZATEGI
 S'euskara, una limba particulare

tzu a sas abas de su mare mediterraneu. A su nessi custu est su chi ponet a pensare sa toponimia agatada. Sa limba basca incomintzat a torrare in palas dae custos logos dae sa romanizatzione in susu.

In chirros de Oriente, in cambiu, in terras asturianas e cantàbricas (Santander) fortzis s'euskara at incomintzadu a torrare in palas in su millenniu anteriore a sa presèntzia romana, cun sas imbaciones indoeuropeas. Tocat de sinzolare chi custas pèrdidas in sos territòrios de làcana non sun costantes: durante s'Edade Mèdia b'at, de prus, un'avansamentu chirru a sa Meseta, e in sa Rioja e in Burgos b'at unu populamentu torra de zente bascòfona. Si podet faeddare de una Rioja medievale euskalduna o de faeddu bascu. Propiu su documentu prus antigu supra de sa politica linguistica nūmenat sos abitadores de sa badde de Ojacastro (sa Rioja logronjesa de oe) e su "Fuero" cuntzèdidu dae Fernandu III, su Santu de Castilja (1239).

A tempos de oe sas làcanas de s'euskara sun torradas a intro bene de su Paisu Bascu. Est su resurtadu de unu protzessu longu de colonizatzione linguistica fata dae su castiljanu e dae su frantzesu. Ma est petzi dae su sèculu 18 (dae pagu tempus, duncas, pro s'Istòria longa nostra) chi s'euskara, indèbilitadu e dormidu dae sa pèrda de autonomia de sos bascos, dae s'imigratzione causada dae s'industrializatzione, dae s'iscolarizatzione castiljana de massa, dae sa presèntzia semper in crèschida de s'amministratzione colonizante e, in fines, dae sos mèdios modernos de comunicatzione sotziale, incomintzat a torrare in palas un'àtera bia e cun perigulos prus mannos. Petzi una cussèntzia natzionale noa de su pòpulu bascu, cun una atzione politica addata, faghen a manera chi s'euskara si sarvet dae su dispretziu e dae su currumpimentu de sèculos.

Ma, ¿comente est oe sa limba basca? Pro unas cantas casualidades de s'Istòria, s'euskara s'est agatadu, in fines, in mesu de limbas indoeuropeas, mancari non siat de custa familia. Difatis, non tenet peruna relatzione de filiatzione cun sas limbas latinas, tzèlticas o zermànicas.

Presentamus, tando, sos caràteres internos de custa limba. In cantu a sos elementos fònics su bascu unificadu tenet custu cunsonantismu:

oclusiva bilabiale surda /p/ comente in sa paraula *pare* [pare] = simile

oclusiva bilabiale sonora /b/, *bele* [bele] = corvu

oclusiva dentale surda /t/, *talo* [talo] = pane de trigu moriscu

oclusiva dentale sonora /d/, *dator* [dator] = abardente

oclusiva velare surda /k/, *katu* [katu] = gatu

oclusiva velare sonora /g/, *gertatu* [gertatu] = capitare

JOSEBA INTXAUSTI / PAULO AGIRREBALTZATEGI
S'euskara, una limba particolare

fricativa labio-dentale surda /f/, *afari* [afari] = chena
 fricativa dorso-paladale surda /s/, *zeru* [seru] = chelu
 fricativa apico-dentale /š/, *sabai* [šabai] = coperta
 fricativa palato-alveolare surda /ʃ/, *xagu* [ʃayu] = sòrighe
 fricativa velare surda /x/, *jan* [xan] = mandigare
 fricativa glotale surda /h/, *handi* [handi] = mannu
 nasale bilabiale /m/, *mutur* [mutur] = punta, estremidade
 nasale alveolare /n/, *ene* [ene] = meu
 nasale paladale /ɲ/, *ñapur* [ɲapur] = guturrosu
 laterale alveolare /l/, *lau* [lau] = pranu, paris
 laterale paladale /ʎ/, *llabur* [ʎabur] = curtzeddu
 africada dentale /ts/, *atzo* [atso] = eris
 africada alveolare /tʃ/, *atsò* [atʃò] = fèmina
 africada palato-alveolare /tʃ/, *etxe* [etʃe] = domo
 polivibrante apico-dentale /r/, *barre* [bare] = risu
 monovibrante apico-dentale /r/, *bare* [bare] = seriu, chietu.

Su vocalismu est cumpostu petzi dae chimbe vocales: /i/, /e/, /a/, /o/, /u/.

Si nche pesamus su suletinù (dialeto prus orientale), no esistit perunu atzentu de intensidade in sillaba fissa, ma custu càmbiat cunforma a sa positzione de sa paraula in sa frase.

Sa limba basca tenet declinatzione, chi est s'ùnica cun batòrdighi casos, però non tenet zèneru e servit fintzas pro sustantivos e azetivos. Sa declinatzione basca si partit in *definida* (cun singulare e plurale) e *indefinida* (chene marca de nùmeru). Chene contare su mantenimentu de su casu ergativu, pro su suzetu azente de su verbu transitivu, casu non connotu in sas limbas indoeuropeas.

Sa cuniugatzione basca nos dat unu sistema ricu de formas e flessiones. Sas grandu linias de custu sun elementares, però sas flessiones verbales ingloban in manera frecuente riferimentos múltiplos (cun inditzes de suzetu, cumentu, dativales, etc.).

In sa sintassi basca b'at frases de una o duas propositziones, e frases cumpostas de propositzione printzipale e subordinada. B'at duas características sintàticas chi cumbenit a sutaliniare: sas relatziones de subordinatzione s'esprimin cun marcas agregadas a sas formas personales de su verbu ('gara' = 'semus': 'garelako' = 'ca semus'), e non cun paraulas indipendentes, comente in castiljanu, pro narrer. S'òrdine de sas paraulas in sa frase est determinadu deretu dae s'idea chi si bolet evidenziare. A su

JOSEBA INTXAUSTI / PAULO AGIRREBALTZATEGI
S'euskara, una limba particulare

sòlitu, s'òrdine de sa frase in euskara si diferèntziat meda dae su chi costummat s'ispannolu e su frantzesu. Pro nde narrer una, in *ni baino zaharrago da gizon hura = cussu òmine est prus betzu de mene*, s'òrdine bascu est totu a su contrariu de s'ispannolu.

Su lèssicu bascu presentat una multitudine de tèrminos de raighina non connota, chi nos cunfirman chi b'at in custa limba unu fundamentu totu suo. Mancari gai, s'euskara nch'at collidu medas imprèstidos dae àteras limbas. Como sos iscritores chi bolen una limba cun funtzionalidade moderna bera sun arribados fintzas cun grandu libertade a s'imprètidu lessicale. Però sas fòrmulas de sufissatzione inrichin semper sa totalidade lessicografica de sa limba: ikus, ikusmen, ikuskizun, ikusle, etc.

Mancari non si podat dubidare su fundu unitariu de s'euskara, sa limba basca tenet oto dialetos faeddados, dae ue, incomintzende dae su sèculu 16, si sun formados chimbe dialetos literàrios.

Su mastru de sa dialetologia basca est istadu su printzipe Luis Luciano Bonaparte chi in su 1863 at regòllidu cartograficamente sas àreas dialetales de s'euskara, faghende figurare su bizkaiera, su gipuzkera e su lapurtera o labertanu oru-oru de sa costa marina; su dialetu artu-navarru e bassu-navarru (ambos cun unas cantas bariantes) cun su suletin (de Zuberoa) in sos territòrios internos. Custas divisiones dialetales diat parrer chi currispondan a grupos tribales primitivos.

Su grupu tzentrale de dialetos presentat unu corpus bastante unitariu. Imbetzes sos estremos (su biscainu e su suletin) s'allargan de prus in unas cantas soluzziones istruturales. Si pessat chi sa framentatzione dialetale de como de s'euskara faeddadu currispondat a una evolutzione diverzente.

Sa literatura basca naschit in su sèculu 16, in su 1545. Sos testos anteriores fin framentàrios. Mancari gai, s'òpera prus importante de custa literatura currispondet a su Sèculu de Oro de sa literatura ispannola, e s'autore suo, Axular (1556-1644) est cuntemporaneu de Lope de Vega.

S'isvilupu literariu bascu est istadu fintzas dialetale, incomintzende cun su *lapurtera antigu* (sèculu 17) e su *gipuzkera* (sèculu 18) pro arribare a su *bizkaiera* (sèculos 18-19). Su *suletinu* at tentu un'isvilupu prus minore e su labortanu modernu est un'ispètzia de koinè chi at dadu un'unidade literària relativa a sos dialetos nord-pirenàicos (sèculu 20). S'importàntzia e su balore de su labortanu clàssicu nch'at coladu s'òpera literària de sos àteros dialetos; però, pro su letore de como, cussa forma literària abarrat

JOSEBA INTXAUSTI / PAULO AGIRREBALTZATEGI
 S'euskara, una limba particulare

tropu a largu dae sas àteras.

Comente at dimostradu su professore Joan M. Torrealdai, su tzentru de sa bida literària, in cantu a orizines zeogràficu-dialetales de sos iscritores, s'iscòstiat istoricamente dae s'Est a s'Ovest. A sa prima b'at àpidu unu predominiu assolutu de su labortanu in sa parte nord-pirenàica de Euskadi, a pustis s'est manifestada una superioridade crara de su gipuzkera. In proportione, su gipuzkera est presente cun su 30% de totu sos iscritores bascos de s'Istòria, sighit su bizkaiera cun su 25%, e su lapurtera cun su 14,5%. Si carculamus sos iscritores naschidos dae su 1900 a su 1936, su gipuzkera rapresentat su 42,5% de sos iscritores, sighidu dae su bizkaiera cun su 36%. De sos iscritores de pustis sa gherra, unu 68% est ghipuscoanu.

Est naturale chi custu protzessu sotziolòzicu de sos iscritores tenet unu pesu mannu a beru in sa soluzione de problemas comentu podet esser su de s'unificatzione literària de sa limba. Mancari gai, in sos ùrtimos chimbe annos sun essidas a campu tendèntzias noas chi poden esser determinantes pro sa supravivèntzia e bida de sa literatura nostra. Si tratat de s'intrada de su *euskaldun ikasia* (mutidu fintzas *euskaldun berri* o *neo-euskaldun*) in sa bida literària: calicunu de sos mezus iscritores bascos de como at imparadu s'euskara essende zai mannu. Durante s'aprendimentu adultu de sa limba, sos nùcleos urbanos mannos an a tenner -goi paret a su nessi, cunforma a unos cantos datos importantes- una parte de grandu importàntzia. Tocat de amentare su nucleu de Bilbao, a ue fortzis s'at a iscosciare su tzentru literariu nou (Lapurdi > Gipuzkoa > Bizkaia).

Mancari gai, custu non bolet narrer chi b'at a aer unu predominiu, mai connotu fintzas a como, de su dialetu biscainu, ca, in s'interi, b'at essidu a campu una fortza noa: sa cussèntzia chi bi bolet una limba literària unificada e normalizada. Sa matessi *ikastola* (iscola natzionale basca), comentu sa ràdio, sa produtzione editoriale euskalduna o s'istampa an isseperadu, sa majoria, de impitare sa normativa emanada dae sa *Euskaltzaindia* (Acadèmia de sa Limba Basca).

Dae su 1964 (riunione de Baiona) e dae su 1968 (Cungressu de s'Acadèmia pro s'unificatzione), su tema de s'unificatzione de sa limba est istadu unu de sos itefagher fundamentales de sa cultura natzionale de sa zeneratzione presente. S'istòria de sos disinnos de unificatzione est longa e de custu bisonzu fin cumbintos fintzas sos grandu nùmenes de sa literatura nostra (Leizarraga, Axular, Etxeberri de Sara, Mendiburu, etc.), però petzi sa nàschida de s'Acadèmia at postu a camminare su propositu sistemàticu de

JOSEBA INTXAUSTI / PAULO AGIRREBALTZATEGI
S'euskara, una limba particolare

arribare a una normalizzazione supradialetale.

Custa prima tapa de s'Acadèmia, in s'època de in antis sa gherra (1918-1936), l'at praticada petzi in parte, pro mèritu de unos cantos grandu iscritores (Lizardi, Olabide o Zaitegi). Sos teòricos printzipales sun istados Eleizalde, Urquijo, Orixe, Altube, Broussain, Campiòn e Azkue. Sa gherra tzivile (1936-39) corfet sos grandu propòsitos culturales de Euskadi, e fin-tzas su disinnu unificadore falat a sas "catacumbas".

Dae su 1951 in susu incomintzan torra sos disinnos de unificatzione: Krutwig (1951), Arrue (1956), Basterretxea (1962), etc. Però su chi est a beru determinante est sa leva noa essida dae sa gherra, chi a pustis de su 60 presentat obietivos culturales noos e pigat in manos suas sa causa pràtica de s'unificatzione de sa limba basca.

Sa leva literària de pustis sa gherra rinùntziat espressamente, a su nesi sa parte mezus e prus manna de sos iscritores, a impitare sos dialetos e fortzat su passu de su caminu unificadore. Est goi chi s'arribat a su *Prozetu-base de su 1968*. Custa data est una de sas prus importantes in s'istòria de sa limba basca.

Difatis cussu annu, in occasione de sos chimbanta annos de sa fundatzione de s'Acadèmia de sa Limba Basca est istadu tzelebradu unu Cungressu in ue an istabilidu sas bases de s'unificatzione o istandardizatzione de s'euskara. Est istadu s'acadèmicu L. Mitxelena chi at presentadu su documentu fundamentale de dibàtidu e detzisiones.

Sas propostas suas si riferian a su limbazu iscritu; s'Acadèmia non boliat realizare una unificatzione cumpreta, ma boliat servire comente ghia pro arribare a custa unificatzione. Custos sun istados sos argumentos fundamentales tratados in sa relatzione-base de su Cungressu: ortografia, forma istandard de sas paraulas de sa tradizione de s'euskara, derivatzione e imprèstidos terminolòzicos, morfologia (declinatzione e cuniugatzione), sintassi. Supra de sa base de sos printzipios e de sas detzisiones istabilidas, si sun formadas cumissiones de istudiu e aprofundimentu de sos argomenti tratados.

Su segundu passu importante est istadu su Cungressu de Bergara, deghe annos a pustis de su primu. Si tratàat de analizare e de balutare su caminu fatu durante sos deghe annos colados. Non fin mancadas sas dificultades e opositziones de carchi setore. Però su II Cungressu at cunfirmadu sas finalidades istabilidas e sas detzisiones pigadas in su primu.

In prus de sos cungressos, s'Acadèmia at sighidu su caminu suo istabi-

JOSEBA INTXAUSTI / PAULO AGIRREBALTZATEGI
 S'euskara, una limba particolare

lende normas e unifichende critèrios. Unu de sos puntos prus cunflitivos e determinantes est istada sa cuniugatzione de su verbu ausiliare, in ue dae medas annos sun arribados a istabilire una forma de riferimentu chi esseret supra de sas bariedades dialetales prus importantes, comente in su "verbu sintèticu".

Su caminu de s'istandardizatzione normativa fatu dae s'Acadèmia no est istadu acabadu de su totu; b'at galu medas campos in ue b'at de operare galu: gramàtica e ditzionariu normàtivos mescamente. Però su "problema" de s'unificatzione de s'euskara iscritu si podet narrer chi nche siat superadu zai. Sas istitutziones autònomas e locales an adotadu su modellu definidu dae s'Acadèmia.

Però est istada mescamente sa majoria de sa zente e de su mundu de sa cultura chi at atzetadu su protzessu de unificatzione, mancari esistan in pràtica unas cantas pessones contràrias. Zai in sos primos deghe annos de custu protzessu, dae su 1968 a su 1978, su 71% de sos libros publicados in euskara sun istados iscritos in euskara modellu; fatu s'annu, in su 1979, sa proportzione de sos libros publicados in euskara unificadu est artiada a su 88%. In sos annos posteriores custa proportzione est artiada de prus puru. E su chi balet pro sos libros si podet aplicare fintzas a s'istampa. Si podet narre chi oe no esistit peruna cuncurrèntzia intre su chi s'iscriet in dialetu e su chi s'iscriet in euskara unificadu.

Però, su tema de s'interatzione intre s'euskara unificadu e sos dialetos, bios in mesu de sa zente, no est serradu, nen tocat chi lu siat. Su fatu chi oe a malaoza bi bozat s'unificatzione de sa limba pro risponder a sos bisonzos de sa cultura moderna, non bolet narrer chi sos dialetos bios, su limbazu biu de sa zente non depan esser istudiados e promòvidos. Custa est fintzas sa filosofia proclamada dae sa'Acadèmia pro sa Limba Basca matessi.

A pustis de degheoto annos dae su Cungressu de Arantzazu, sas polèmicas prus mannas sun istadas superadas. E paris chi s'ortografia e sa morfolozia sun istadas in pràtica incaminadas e detzididas, oe sas cumisiones ufitziales de s'Acadèmia e àteras entidades traballan mescamente in custos tres setores: sa gramàtica, su ditzionariu e sa tradutzione.

In cantu a sa Gramàtica Normativa, dae unu pagu de tempus a custa ala b'at una cumissione particolare de s'Acadèmia de sa Limba Basca chi b'est traballende. B'at un'àtera cumissione puru chi est avansende in su Ditzionariu Zenerale Istòricu de s'Euskara; chene contare su Ditzionariu Zenerale Normativu, zai a unu puntu bonu in s'elaboratzione.

JOSEBA INTXAUSTI / PAULO AGIRREBALTZATEGI
S'euskara, una limba particolare

Però sa normalizatzione "linguistica" de s'euskara implicat puru sa modernizatzione sua, chi tenet duas caras fundamentales, in prus de sa criatzione de su limbazu literariu: diat esser a narrer, s'elaboratzione e s'istabilimentu de sa terminolozia moderna, tècnica e ispetzializada, a una ala; e, a s'àtera, sa teorizatzione e sa pràtica de sa Tradutzione, a manera chi s'euskara tenzat sa "omologabilidade" cun sas limbas modernas. S'iscola de tradutores, istabilida dae medas annos, est faghende unu traballu interessante meda e netzessariu, ca est craru chi oe s'euskara tenet de ite campare su prus dae sas tradutziones.

Pro s'elaboratzione de sa terminolozia tècnica e ispetzializada b'at un'istitutzione, s'UZEL, chi traballat in custu campu dae unos deghe annos, mescamente cun s'elaboratzione e publicatzione de ditzionàrios multilingues de medas ispetzialidades. Però de custu capitulu nd'amus a faedere mezus in un'àteru articulu de custu nùmeru de LIMBAS.